

Biyografi Araştırmalarında Kadiasker Ruznamçelerinin Kullanımı

Yasemin Beyazıt*

The Use of Kadiasker Ruznamçes in Biographical Research

Abstract ■ The *kadiasker ruznamçes* (judges' daily records) constitute one of the most important register series for studies on Ottoman scholars, the *ilmiyye* (scholarly) class and the organisation of the *ilmiyye*. In recent years, the number of studies on *kadiasker ruznamçes* has increased, and this group of registers has mostly been used in prosopographic studies to understand the *ilmiyye* as a group or to reveal the organisational structure of the *ilmiyye* of the period. This article primarily discusses whether the *kadiasker ruznamçes* are also important archival sources for biographical studies on Ottoman scholars. It tests the usability of *kadiasker ruznamçes* in biographical studies on a sample from the 16th century. Through drawing attention to the types of *ruzmançe* registers and the information they provide for biographical studies, their adequacy and limitations are investigated. Despite some limitations, it is determined that *kadiasker ruznamçe* registers constitute an important group of sources for the biographies of the members of the Ottoman *ilmiyye* class and that they are a significant complement to other archival sources, especially for the entry into and career steps within the *ilmiyye* profession. It has been determined that each of the three types of *kadiasker ruznamçes*, namely *mülâzım*, appointment, and *cihet ruznamçes*, can provide different information and opportunities for researchers seeking biographical information, but they also each have some limitations.

Keywords: Kadiasker Institution, Kadiasker Ruznamçe Registers, Biographical Writing, Cihet Ruznamçes, Mülâzım Ruznamçes, Appointment Ruznamçes.

* Pamukkale Üniversitesi.

Giriş

Medresede eğitim görerek merkezi bürokratik devletin en temel insan gücünü oluşturan ulema zümresi, kuruluşundan yıkılışına değin Osmanlı Devleti'nin tarihinde çok önemli rol oynamıştır. Ulema başlıca eğitim, yargı, fetva görevlerini yürüttüğü gibi devletin diğer birimlerinde de görev almıştır. Özellikle 1530'lardan itibaren devlet bürokrasisinin büyümesi ile tamamen ayrı bir meslek kolu haline dönüşen; eğitim, yargı, fetva görevlerini ifa eden "ilmiyye" zümresi büyük bir sosyal gruptu.¹ İlmiyye zümresinin istihdamını gerçekleştiren ilmiye teşkilatı da imparatorluk sathına yayılan büyük bir sosyal grubu organize etmiştir. İlmiyye mesleğine giriş, görevler arasındaki geçişlilik, terfi, azıl ve emeklilik gibi kariyer basamakları belirli bir nizam dahilinde işletilmiş ve yürütülmüştür. İlmiye mesleği 1580'lere kadar padişahın yetkilendirdiği ve Divân-ı Hümayun üyesi olan kadiaskerler ve veziriazam tarafından idare edilirken, bu tarihten itibaren fetva makamı olan şeyhülislamlık da yönetime dahil olmuş, böylece şeyhülislamlık ilerleyen zamanlarda bürokrasideki gücünü artırmıştır. İlmiye teşkilatı XIX. yüzyılda devletin geçirdiği modernleşme süreciyle biçim değiştirmiş, ilmiye kurumları şeyhülislamlık çatısı altında toplanarak, özellikle Tanzimatla (1839) birlikte yeni kurulan okullar ve meclislerle birlikte yeni bir yapıya kavuşmuştur.²

Osmanlı ulemasına dair ulemanın entelektüel birikimi, üretimi ve faaliyetlerine ilişkin dünyada pek çok kütüphane koleksiyonuna dağılmış eserler üzerinden çalışma yapmak mümkündür. Ulemayı bir sosyal grup olarak ya da biyografik bir çalışma için incelemek istediğimizde ise arşiv kayıtları temel kaynak grubumuzu oluşturmaktadır. Ulemaya dair en önemli arşiv, İstanbul'da Süleymaniye Camii'nin yakınındaki Bâb-ı Meşihat yani Şeyhülislamlık Arşivi'dir. Arşivde XVI. yüzyıldan devletin çöküşüne kadarki dönemi içeren ulema, ulemanın istihdamı ve ilmiye kurumlarına dair zengin belge grupları bulunmaktadır.³ Bunların yanı sıra, Topkapı Sarayı Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde de önemli belgeler mevcuttur.

Arşiv kayıtlarına ilaveten Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561) tarafından Arapça olarak yazıldıktan sonra pek çok defa çeviri ve zeyillerle zenginleştirilmiş

1 Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), s.134.

2 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), s. 179; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 291-294.

3 *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, haz. Bilgin Aydın-İlhami Yurdakul-İsmail Kurt (İstanbul: İSAM Yayınları, 2006).

olan ve eş-Şekâik-i Numâniye olarak bilinen biyografi külliyatı da ulema çalışmaları için hayli mühimdir.⁴ eş-Şekaik zeyilleri kaleme alınırken ruzmançe, tarîk gibi devletin tuttuğu kayıtlara başvurulabildiği de bilinmektedir.⁵ Zikredilen bu defterler çok önemli bilgileri ihtiva ettiği gibi biyografların⁶ verdikleri bilgileri düzeltme ve eksiklikleri de giderme imkanı da sunmaktadır.

4 Taşköprülüzâde İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi, *eş-Şakâiku'n-Numâniyye fî Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye: Osmanlı Âlimleri*, haz. Muhammed Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019); Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, *Mecma'ul-Eşraf: Hâkî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, haz. Mehmet Yunus Yazıcı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021); Habîbî Ahmed bin Dervîş, *ed-Devhatül-l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye: Habîbî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021); İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye: Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, haz. Gökhan Alp (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021); Ali b. Bâlî, *el-İkdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzîlî'r-Rûm: Ali b. Bâlî'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018); Aşık Çelebi, *Tetimetü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye: Aşık Çelebi'nin Şakâ'ik Zeyli*, çev. Muhammed Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022); Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaiku's-Şakaik: Mecdî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, c. I-II, haz. Bilal Apaydın, Fatih Odunkıran (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2022); Nevîzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik Fi Tekmiletî's-Şakâik: Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, c. I-II, haz. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017); Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayi'ul-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakaik Zeyli*, c. I-IV, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018); Uşşakizâde İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakaik: Uşşakizâde'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017); Amasyalı Akifzâde Abdürrahim, *Kitâbü'l-Mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Türkiye İlmî, İctimai Hizmetler Vakfı Yayınları, 1998); Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâik: Fındıklılı İsmet Efendi'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. İsmail Yıldırım (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021).

5 Nevîzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. I, s. 163; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayi'ul-Fuzalâ*, c. I, s. 80.

6 Son yıllarda yapılan çalışmalarla Taşköprülüzâde Ahmet Efendi ve ailesi hakkında bildiklerimiz oldukça zenginleşmiş; ulema biyografisi ya da prosopografisi yazılırken başvuru kaynaklarının Osmanlı çalışmaları içerisinde çeşitliliğini ortaya koyma ve kullanabilme hususunda ciddi mesafe alınmıştır. Arşiv kayıtları, biyografik eserler, âlimin telifatı, varsa kütüphanesinde yer alan kendisine ve ailesine ait kitapları, şahsi mektupları, eserlerine talebeleri, müstensihler ya da okuyucuları tarafından düşülen notlar, kitaplardaki mühürler gibi pek çok kaynak araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bu minvalde Osmanlı ulema biyografisi çalışmaları ve özelde Taşköprülüzâde Ahmet Efendi ile ilgili yapılan çalışmalar da bu yöntemin takipçisi olmuştur. Muhammed Usame Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Carullah Efendi'nin

Osmanlı ulemasının özellikle mesleki safahatını ortaya koyabilmek için önemli arşiv belgelerinden olan ruzmançe defterleri alimlerin biyografileri açısından da göz ardı edilmemesi gereken bir kaynak grubudur. Bu çalışma ulemaya dair önemli arşiv kaynaklarından birisi olan kadiasker ruzmançe defterlerinin biyografik çalışmalar için kullanımını XVI. yüzyıl örnekleminde bir sınama olup, yapılmış örnek çalışmaları değerlendirme ve araştırmacılara kılavuzluk etme amacını taşımaktadır. Şimdiye değin kadiasker ruzmançelerini tanıtan, yeterli ve sınırlılıklarını ortaya koymayı amaçlayan araştırmalar yayınlandı. Cahid Baltacı, 1979 yılında Meşihat Arşivi'nde bulunan kadiasker ruzmançelerini tespit edip bir girişle birlikte katalogunu yayımlamıştır.⁷ Bu yayından sonra İsmail Erünsal, Baltacı'nın yayımladığı katalogda bulunmayan Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan ruzmançelerin tespitini yapmıştır.⁸ Halil İnalıcık 1988 yılında Rumeli kadiaskerlik ruzmançelerini tanıttığı, içeriklerini incelediği ve tarihi açıdan önemini tahlil ettiği bir makale kaleme almıştır.⁹

Zikredilen öncü çalışmalardan sonra 2009 yılında İsmail Gündoğdu tarafından XVIII. yüzyıl ruzmançe defterlerini tanıtan bir makale yayımlanmıştır.¹⁰ 2013 yılında Yasemin Beyazıt kadiasker ruzmançelerinin tiplerini vurgulayan ve tarih araştırmaları için yeterli ve sınırlılıklarını tartışan bir makale yazmıştır.¹¹ Ercan

Terceme-i Hâli", *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açı (İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları, 2016); Mehmet Kalaycı, Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LXII (2021), s. 1-90; Mustakim Arıcı, Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı", *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsmüddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı, Mehmet Arıkan (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), s. 1-162.

- 7 Cahid Baltacı, "Kadiasker Ruznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, IV/1 (1979), s. 55-100.
- 8 İsmail Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV/3 (1980), s. 19-31.
- 9 Halil İnalıcık, "The Ruznâmçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX (1988), s. 251-275. Çevirisi için bakınız Halil İnalıcık, "Kazasker Defterine Göre Kadılık", çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı* (Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları, 2007), s. 117-137.
- 10 İsmail Gündoğdu, "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, VI/2 (2009), s. 701-707.
- 11 Yasemin Beyazıt, "Kadiasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), s. 96-112.

Alan bir çalışmasında arşiv kaynağı olarak Kadiasker ruznamçelerinin medreseler ve müderrisler açısından önemini tartışmıştır.¹² Alan bir diğer araştırmasında Kadiasker ruznamçelerinin Balkan tarihi açısından önemine değinmiştir.¹³ Kadiasker ruznamçelerinin bir tipini oluşturan daha sonra Hurufat Defterleri adını alan defter grubuyla ilgili de tanıtıcı yazılar kaleme alınmıştır. Mustafa Alkan tarafından 2010 yılında yayımlanan “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği” isimli çalışma bu defterlerle ilgili önemli bir tanıtıcı niteliktedir.¹⁴ Şerife Eroğlu Memiş tarafından 2013 yılında yayımlanan “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurufat ya da Askeri Ruznamçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği” isimli makale de defterlerin tanıtımı ve değerlendirilmesi açısından önemlidir.¹⁵ Aynı yıl Yasemin Beyazıt da Hurufat Defterlerinin şehir tarihi araştırmalarındaki rolünü inceleyen yazısında konuya temas etmiştir.¹⁶ Zikredilen yayınlarda ve kadiasker ruznamçelerine dayalı olarak hazırlanan doktora tezlerinde kadiasker ruznamçe defterlerinin biyografi yazımındaki kullanımına ilişkin kısa değerlendirmeler bulunsa da konu hakkında şimdiye değin müstakil bir yazı kaleme alınmamıştır. Benzer bir çalışma Nejat Göyünç tarafından Tımar Ruznamçe defterleri için yapılmış ve bu defterlerin biyografik çalışmalar için önemli bir bilgi ve veri tamamlayıcısı, zenginleştiricisi olduğu tespit edilmiştir.¹⁷

Kadiasker ruznamçelerinin biyografik bir çalışma maksadıyla ilk ve örnek kullanımlarının tespiti de konumuz açısından önemlidir. Tespit edilebildiği kadarıyla ilk kez Feridun Emecen’in bitirme tezi çalışması ile ruznamçe defterleri biyografik

12 Ercan Alan, “Arşiv Kaynağı Olarak Kadiasker Ruznamçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık 2019), s. 195-207.

13 Ercan Alan, “Kadiasker Ruznamçelerinin Balkan Tarihi Açısından Önemi”, *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 6-8 Ekim 2016, *Çanakkale: Bildiriler*, c. I (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 2017), s. 330-337.

14 Mustafa Alkan, “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. IV (Ankara: TTK Yayınları, 2010), s. 825-826.

15 Şerife Eroğlu Memiş, “Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurufat ya da Askeri Ruznamçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, XXXIX (2013), s. 115-146.

16 Yasemin Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, V (2013), s. 39-69.

17 Nejat Göyünç, “Tımar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Belle-ten*, LX/227 (1996), s. 127-138.

bir çalışmada kullanılmıştır. Emecen 1979 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Taylesanizâde Abdullah Efendi Tarihi hakkında hazırladığı bitirme tezinde yazarın kendisinden bahsederken Balçık kadılığına tayin olunduğuna dair bilgiden yola çıkarak Rumeli kadiaskerliği ruznamçeleri üzerine yaptığı araştırmada bu bilginin doğru olduğunu görmüş ve dönem defterleri üzerinde yaptığı araştırmadan 1768'den 1790'lara kadar Taylesani'nin kariyerini başarıyla ortaya koymuştur. Döneme ait defterlerin büyük oranda günümüze gelebilmiş olması tespitinin başarıyla yapılmasında önemli rol oynamış, Taylesani'nin atandığı görevler ortaya konulabilmiştir.¹⁸ Emecen'in lisans düzeyinde bitirme tezine, ardından doktora sürecinde iken bir makaleye konu ettiği Tayselanizâde Abdullah Efendi incelemesi, yazılış tarihi ve kadiasker ruznamçelerinin biyografik bir çalışmaya konu edilmesi bakımından hayli önemlidir. Feridun Emecen'in defterlerin tespitinin ardından onları vukufiyetle kullanması da takdire değerdir. Aynı dönemde Cahid Baltacı'nın ve İsmail Erünsal'ın defterlerin kataloglarını hazırlamaları, Mehmet İpşirli'nin öncü çalışmaları gerçekleştirmesi ve ilk mezuniyet çalışmalarının da hazırlanması bu tarihlerde defterlere duyulan ilgiyi açıkça göstermektedir.¹⁹

Feridun Emecen'in bitirme çalışmasından sonra Yasemin Beyazıt 2009 yılında tamamladığı doktora tezinde kadiasker ruznamçelerini ilmiye teşkilatının işleyişini anlama ve bir grup olarak ilmiyenin istihdamını ortaya koyabilmek için ilmiye mensuplarının meslekte ilerleme biçimlerini incelerken zaman zaman bazı örnek kişiler üzerine odaklanmıştır. Örneğin Rumeli Kadiaskeri Zekeriya Efendi'nin oğlu Şeyh Lütfullah üzerine yaptığı incelemede on yıllık bir sürede Lütfullah'ın mevleviyete ulaştığını tespit etmiştir.²⁰ Beyazıt'ın bu örnekleri çoğaltamama-

18 Feridun M. Emecen, “‘Tarih-i Lebîbâ’ Ya Dair”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXIII (1982), s. 239-243.

19 Cahid Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, c. I-II (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), s. 18; Baltacı, “Kadiasker Ruznâmçelerinin”, s. 55-100; Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde”, s. 3-15; Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X-XI (1983), s. 221-231; İnalçık, “The Ruznâmçe Registers”, s. 251-275; İnalçık, “Kazasker Defterine Göre”, s. 117-137; Ertuğrul Oral, “993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi” (Mezuniyet Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980; Nedim Ceylan, “951-959 (1544-1556) Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi” (Mezuniyet Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980; Süleyman Uzan, “997-998 (1589-1590) Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi” (Mezuniyet Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980.

20 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), s. 224.

sının en önemli nedeni XVI. yüzyılın ikinci yarısı için günümüze ulaşamamış defterlerin sayıca çok olmasıdır.

Ercan Alan 2015 yılında tamamladığı doktora tezinde Göncüzâde İbrahim Efendi'nin kadılık kariyerine odaklanmıştır. Hakkında 7 ayrı defterde 9 kayıt tespit etmiştir. Göncüzâde'nin kariyeri ile ilgili tespit edilen 1634 tarihli ilk kayıt, 150 akçe ile görev yaptığı Alakenise kadılığı görevi idi. Muhtemelen bu görevinden önce de hizmeti vardı. Göncüzâde İbrahim'in kadılık serüveni sırasıyla Lofça, Zağra-i Atık, Ahyolu, Evreşe ve Etrepoli ile devam etmiş ve ölümü Kalonya'da görevli iken vuku bulmuştur. Görüldüğü üzere eksik kayıtlar nedeniyle onun biyografisi için gerekli malzemeyi tamamen ortaya koymak mümkün olmamıştır.²¹

2016 yılında tamamladığı doktora tezinde Levent Kuru, XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Rumeli kazasker ruznamçelerinde ismine sıkça rastlanılan bir kadının atama kayıtlarını ele alarak kaza tarikine giren kadıların meslekî kariyerlerini aydınlatma hedefiyle Himmet Efendi örneğine odaklanmıştır. Himmet Efendi ile ilgili tespit edilen ilk kayıt 1707, son kayıt ise 1729 tarihlidir. Himmet Efendi'ye dair 22 sene 8 aylık zaman zarfında görevlendirildiği 5 kaza ile ilgili toplam 17 adet kayıt belirlenmiştir.

Yasemin Beyazıt tarafından 2020'de yayınlanan *Esaretten Mülâzemet Üsküplü Alaeddin* isimli çalışmada, mülâzemet aşamasındaki bir tâlib olan Alaeddin'in bu yolda çektiği sıkıntılar, eziyetler ve başından geçenler biyografik bir deneme niteliğinde kaleme alınmıştır. Mülâzemet defterlerindeki bilgiler çoğu zaman kalıplaşmış ve standartlaşmış olsa da Üsküplü Alaeddin'inki gibi kimi zaman yaşanan özel durumlar nedeniyle içerisinde daha çok bilgi barındıran kayıtlarla karşılaşılması tarihçiye önemli fırsatlar sunarak daha çeşitli bilgi üretimini mümkün kılmıştır.²² Üsküplü Alaeddin Edirne'de Sultan Bayezid medresesinde Mahmud Bey efendi'ye mülâzemet ederken memleketinde olduğu bir sırada hocasının Bağdat kadılığına tayini çıkmış, o mülâzemet sürecini tamamlamak için hocasının peşinden Selanik üzerinden deniz yoluyla giderken esir düşmüş, ancak yedi yıl sonra fidyesini ödeyerek ülkesine dönebilmiştir. Hocası vefat ettiğinde de vefat eden âlimin han-

21 Ercan Alan, "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi" (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2015, s. 269-275.

22 *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzade Mehmed Efendi Defteri*, haz. Yasemin Beyazıt (Ankara: TTK Yayınları, 2020), s. 49-50; Yasemin Beyazıt, "Esaretten Mülâzemet Üsküplü Alaeddin", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri: Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa (İstanbul: Koç Üniversitesi Yay., 2020), s. 185-202.

gi talebelerinin mülâzım olup olamayacağını belirlenmesi için yapılan imtihanı, sınav belirlenmiş süreden (6 ay) daha önce yapıldığı için kaçırmıştır. En sonunda kendisini tanıyan kadı ve müderrislerden aldığı ispatlayıcı belgeleri kadıaskerliğe sunarak vefat yoluyla mülâzım olmayı başarmıştır. Üsküplü Alaeddin'in bu kaydı diğer kalıplaşmış bilgiler içeren sıradan belgelere göre bir tarihçi için çok şey söylemekte ve düşündürmektedir.

Hüseyin Örs ve Uğur Öztürk 2021 yılında yayınladıkları makalede 1598 yılında Tırhala kadısı iken görev süresi dolmadan azledilen Molla Mehmed Masûm Efendi'nin görevine iade edilmesi için dönemin kırk bir üst düzey âlim, bürokrat ve şeyhi tarafından yazılmış arzuhaller üzerinden dönemin güç odakları, ulemanın bu odaklarla ilişkilerini tahlil etmişlerdir. Yazarlar makalede "Mazul Kadı Molla Mehmed Masum Kimdir" başlığının altında ruznamçe defterlerinden de faydalanarak kadının biyografisini ortaya koymaya çalışmışlardır.²³ Ruznamçe defterlerine ilaveten *Hadâikül-hakâik*'ten, mecmualar içerisinde yer alan arzuhallerden ve benzeri kaynaklardan faydalanmışlardır.

Biyografik Bilgileri Ruznamçe Defterlerinde Aramak

Biyografi çalışmalarında kişinin eğitim ve kariyer bilgileri biyografisinin önemli bir kısmını oluşturur. Özellikle bir devlet görevlisi üzerinde çalışıyorsak mesleğe girişi, istihdamı ve mesleki safahatına dair bilgiler, biyografisinin temel unsurları içerisinde yer alacaktır. Bu açıdan Osmanlı bürokrasisinde görevli bir âlimin biyografisi içerisinde eğitim gördüğü medreseler ile hocaları, mülâzemeti kimden ne suretle aldığı, görev yaptığı medreseler ya da kazalar, terakki alıp almadığı, azle uğrayıp uğramadığı gibi mesleki safahatına dair bilgiler âlimin biyografisi açısından çok kıymetlidir. Bu bilgileri edinme noktasında şüphesiz kadıasker ruznamçeleri önemli bir yere haizdir.

Bilindiği üzere kadıaskerler kadı, müderris ve müftülerin mesleğe girme, atama, azil, nakil, görevden ayrılma ya da yer değiştirme gibi istihdama ilişkin görevlerini yürütürken yapılan her bir işlem kadıaskerlik kalemlerinde titizlikle ruznamçe adı verilen defterlere kaydedilmiştir. Kadıasker ruznâmçelerinin büyük bir kısmı Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi'nde, bir kısmı da Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Meşihat Arşivi'nde iki yüz elli yedi Rumeli

23 Hüseyin Örs, Uğur Öztürk, "Masumiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masum'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulema Arzuhalleri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, II (2021), s. 773-828.

kadıaskerliği ruznâmçesi, yüz yirmi adet Anadolu kadıaskerliği ruznâmçesi vardır. Kadıaskerlerin uhdelerinde bulunduğu görevler nedeniyle kadıasker kalemlerinde üç tip rûznâmçe defteri kaleme alınmıştır.²⁴ Rûznâmçelerin birincisi, ilmiye mesleğine yeni girenlerin kaydedildikleri mülâzım ruznâmçeleri; ikincisi kadıaskerlerin yetki alanlarında bulunan kadı, müderris ve müftü atamalarının, yer değiştirme kayıtlarının ve mekânda ve grup içindeki hareketlerini anlatan atama (hareket) ruznâmçeleri;²⁵ üçüncüsü, kadıaskerlerin cihet ve tevliyet tevcih etme görevlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan cihet ruznâmçeleridir.²⁶ Atama, mülâzım ve cihet ruznâmçeleri olarak belirlenen kadıaskerlik dairelerinde tutulan ruznâmçe defterleri, müderrislerin, kadıların ve müftülerin ve cihet tasarruf eden vakıf görevlilerinin, kariyer çizgilerini ve istihdam oldukları teşkilatı göstermesi açısından oldukça önemlidir.

a. İlmiye Mesleğine Giriş: Mülâzemet ve Mülâzım Ruznâmçeleri

Biyografik bir çalışmaya giriştiğimizde ilmiye mesleğine girmiş ve istihdamı gerçekleşmiş bir kişiyi çalışıyorsak onun bilgilerini öncelikle mülâzım ruznâmçelerinde aramalıyız. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde bir talebe suhtelikten danişmendliğe yükselmesinden sonra Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Telvîh, Hâric, Dâhil, Sahn, Altmışlı ve Süleymaniye medreselerinde eğitim görür, ardından kendisine mülâzemet hakkı tanınmış bir mollanın hizmetine girerek ilmiye mesleğine girmeye çalışırdı. Hocasına kadro hakkı tanındığında onun önerisi, kadıaskerin arzı ve padişahın onayı ile mülâzım ruznâmçesine kaydolunarak atanmayı beklerdi. Mülâzımların arz edilmesi Rumeli kadıaskerliğinin görevi olduğu için bu defterler onların kaleminde tutulurdu.

Mülâzım ruznâmçelerinde mülâzımın ismi, memleketi, hangi hocanın kadrosundan ve hangi vesileyle ilmiyeye girdiği zikredildiği için bu defterler bir nevi ilmiyenin kütük defteri olarak adlandırılmış, ilmiye mesleğine kurallara uygun olarak girilip girilmediği bunlar üzerinden kontrol edilmiştir. Bu nedenle Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde kadılık, müderrislik gibi bir göreve yükselmiş kişinin

24 Beyazıt, “Kadıasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlik”, s. 97-112.

25 Bu kayıtları kullanarak Osmanlı’da kazâ sınırlarının değişimini inceleyen bir makale kaleme alınmıştır. Bkz. Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı’da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler”, *Doğu Batı*, 53 (2010) [*Osmanlılar III*], s. 75-98.

26 Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âl-i Osman (Tablil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), s. 13.

mesleğe kabul kaydı mülâzım ruzmançelerinde²⁷ bulunmaktadır. Defterlerde kadı/ müderris adayı ile ilgili hakkında bir tavassutta bulunuldu ise tavassuttan söz edilir, yine ulema ailesine mensupsa bu durum da zikredilirdi. Bu gibi bilgiler de kişinin sosyal tabanını, ilişki ağlarını tespit konusunda oldukça mühimdir.

Mülâzım ruzmançeleri mülâzımlar dışında mülâzım verme yetkisine haiz yüksek dereceli ulema için de çok önemli bilgiler barındırmaktadır. Mülâzemet hakkı tanınmış âlimlerin hangi statüde oldukları, kimlerin mülâzım verebildiği, yüksek dereceli mansıblarda hareketin nasıl geliştiği, âlimin hangi görevde bulunduğu, daha önceki görev yeri, tekaüde ayrılıp ayrılmadığı, yüksek mansıplar-daki âlimlerin öğrenci sayıları, bunların kaçının mülâzım olabildiği gibi sorulara mülâzım ruzmançeleri üzerinden cevap aranabilmektedir.

Mülâzım ruzmançeleri hoca-öğrenci ilişkisine dair ders halkalarının ve talebelerin tespiti açısından da kıymetli bilgiler vermektedir. Özellikle âlimler vefat ettiğinde onların talebelerinin bir mümeyyiz tarafından tahrir edilmesi ve talebelerin mülâzım ruzmançelerine kaydedilmiş olması hocanın tedrisatındaki talebeleri göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.²⁸

Mülâzemet defterlerinin bir diğer önemli tarafı kişilerin fiziki özellikleri ile ilgili bilgi barındırmış olabilesidir. Bu defterlerin yukarıda da bahsedildiği üzere mesleğin kütük defteri olarak kabul edilmesi nedeniyle mülâzımların fiziki özelliklerinin de deftere kaydedilmesi gerektiği 1598 tarihli ilmiyye kanunnâmesinde zikredilmiştir. 1598 tarihli ilmiyye kanunnâmesinde silke girenlerin kontrolü için önlemler alındığı, mülâzımların kayıtları yapılırken özenli biçimde eşkâlleriyle birlikte kaydedilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kanunnâmenin çıkarılmasından sonra tutulmuş olan Hocazâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesinde kanunnâmenin etkileri tespit edilmiştir. Daha önceki defterlerde olmamasına rağmen bazı mülâzımların isimlerinin yanına memleketlerine ilaveten fiziksel özelliklerine dair bilgiler de kaydedilmiştir. Mülâzımlarının isimlerinin yanında,

27 Biyografi çalışmalarının dışında mülâzım ruzmançeleri pek çok hususta önemli birer arşiv malzemesidir. Mülâzım ruznâmçelerinin incelenmesiyle mülâzemet sisteminin işleyişi, yapısı, özellikleri ortaya konulabilmektedir. Büyük oranda yıllık bazda ilmiyye giren kişi sayısı, bunların kimler olduğu, ilmiyye giriş kadroları ve memleketleri tespit edilebilmektedir. İlmiyyeye talebe katma yetkisine sahip yüksek dereceli ulemanın (mollalar) kimler olduğu ve bunların yürüttükleri görevler de ortaya konulabilmektedir. Bu noktada mülâzım ruznâmçeleri mülâzım verme yetkisine haiz yüksek dereceli ulemanın kariyerlerini aydınlatma noktasında kullanılabilir.

28 Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 12-15, 75-85.

“tavîlû'l-kâme” (uzun boylu), “hafîfû'l-lihye, vasatû'l-kâme” (az sakallı, kısa boylu), “köseç, mu'tedilû'l-kâme” (köse, orta boylu), “fi aynihi'l-yümnâ eserû'l-ceraha” (sağ gözünde yara izi), “alâ şakikateyhi eserû'l-kelâ” (iki şakaklarında yanık izi) gibi fiziksel tanımlayıcılar konulmuştur.²⁹ Bu eşkâl bilgileri ilmiye üyelerinin kimliklerinin tespitinde ilmiye bürokrasisine yardımcı olduğu gibi biyografi peşinde koşan tarihçi açısından da şüphesiz önemli bir bilgi hazinesidir.

Örnekler üzerinden mülâzım ruznamçelerinin biyografi yazımında imkân ve sınırlılıklarını değerlendirmek aydınlatıcı olacaktır. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznamçesinde 996 Cemaziyelahirine (Nisan/Mayıs 1588) ait bir kayıta Birgi Ahmed b. Hamza'nın mülâzemet kaydında

“Mevlânâ Ahmed bin Hamza Birgi'den
Mevlânâ-yı mezbûr Rodos'da vâki' cenâb-ı cennet mekân Sultân Süleyman Hân medresesinde müderris ve müftü olan Mevlânâ Nurullah Efendi dâ'îlerinin berât-ı pâdişâhî ile mu'îdi olub medrese-i mezbûreden mütekâ'id olduklarında kanûn-ı kadîm-i pâdişâhî üzere mülâzım alınması için pâye-i serîr-i ma'dalet masîre arz olundukda sadaka buyurulub kaydolundu”³⁰ ifadeleri yer almaktadır.

Bu mülâzemet kaydı Ahmed b. Hamza'nın ilmiyeye girişini konu almakta olup Ahmed'in Rodos müftüsü ve Sultan Süleyman medresesi müderrisi Nurullah Efendi'nin muîdi ve talebesi olduğu belirtilmekte, hocası emekli olduğunda kendisine tanınan mülâzemet kadrosundan Ahmed'i mülâzım verdiği ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere kayıt hem müderris Nurullah Efendi hem de talebesi Ahmed hakkında önemli bilgiler barındırmakta ve Nurullah Efendi'nin müderrislik görevinin yanı sıra müftülük vazifesini de yerine getirirken emekli olduğu bilgisini vermektedir. Mevlânâ Ahmed'in de babasının Hamza ismini taşıdığı, memleketinin Birgi olduğu, hocasının muîdliğini yaptığı gibi bilgilere bu kayıt sayesinde ulaşmaktayız. Mülâzım ruznamçelerinde yer alan bir başka örnek aşağıdaki gibidir:

“Mevlânâ Derviş bin Ferhad es-Selanikî
Mevlânâ Rıdvan bin Nasuh Yanbolu'dan
Mevlânâ Abdurrahman bin İlyas el-Kefevî
Mevlânâ Mustafa bin İlyas 'an kasaba-i İpek
Zıkr olan dört nefer kimesne Anadolu kâdî'askerliğinden mütekâ'id olan a'lemül'ulemâyî'l-kirâm Mevlânâ Ahmed Efendi dâ'îlerinin talebesinden olub mevlânâ-yı

29 Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 97.

30 *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden*, s. 61.

mumâileyhe mahmiyye-i Mısır inâyet buyuruldukda kanûn-ı kadîm-i pâdişâhî üzere mülâzım alınmaları için pâye-i serîr-i ma'dalet masîre arz olundukda sadaka buyurulub kaydolundu. Fî evâil-i Muharremü'l-haram min şuhûr sene sitte ve tis'in ve tis'ami'e."

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçesinde yer alan yukarıdaki kayda göre Anadolu kadıaskerliğinden emekli Molla Ahmed Efendi'nin 996 Muharrem'i başlarında (Aralık 1587) Mısır kazâsı teşrifinden verdiği dört talebesi bulunmaktadır. Bunlardan Derviş Selanik'ten, Rıdvan Yanbolu'dan, Abdurrahman Kefe'den, Mustafa ise İpek'tendir. Ahmed Efendi Mısır kazasına atandığında kendisine dört mülâzım kontenjanı tanınmış ve dört talebesi mülâzım olarak ilmiye mesleğine girme hakkını kazanmıştır.³¹ Kayıttan hem Anadolu kadıaskerliğinden emekli Ahmed Efendi hem de dört talebesi hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bir diğer mülâzım ruznamçesi kaydı şöyledir:

"Mevlânâ Hâbil bin Ahmed el-İstanbulî
Mevlânâ-yı mezbûr Mekke-i Mükerreme şerrefehâllahu teâla ve azzamehâ kadîsî iken vefât iden merhûm mevlânâ Seyfullah Efendi'nin talebesinden olup veziriazam iken vefât iden merhûm ve mağfurun-leh Osman Paşa hazretlerinin medresesi binâsı üzere hidmet eyleyüb müstakilen mülâzım alınması için vezir-i mükerrrem Rumili beğlerbeğisi Mehmed Paşa hazretleri ricâ itdügü pâye-i serîr-i ma'dalet masîre arz olundukda sadaka buyurulub kaydolundu. Fî evâhir-i Şabânü'l-muazzam min şuhûr sitte ve tis'in ve tis'ami'e."³²

Bu kayıтта mülâzım Hâbil'in baba adının Ahmed, memleketinin ise İstanbul olduğu; hocası Seyfullah Efendi'den³³ mülâzemet aldığđ ve veziriazam Osman Paşa'nın³⁴ medresesinde görev yaptığđ için Rumeli Beğlerbeğisi Mehmed Paşa'nın³⁵ talebi üzerine müstakillen mülâzım olduğu tespit edilmektedir. Mülâzım kaydından mülâzemeti hak kazanmış talebe Hâbil; mülâzım veren hocası Kadı Seyfullah; talebenin müstakillen mülâzım olması için kadıaskerliğe başvuran Rumeli Beğlerbeğisi Mehmed Paşa ve veziriazam Osman Paşa hakkında bilgi edinilmektedir.

31 *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden*, s. 73-74.

32 *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden*, s. 114.

33 Seyfullah Efendi için bkz. Nevîzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. II, s. 1209-1210.

34 Veziriazam Özdemiroğlu oğlu Osman Paşa için bkz. Kemal Çiçek, "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIII, s. 471-473.

35 Beylerbeyi vakasında 1589 yılında öldürülen Doğançlı Mehmed Paşa için bkz. Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2020, XXXI, s. 172-176.

Bir başka mülâzım ruznamçesi kaydı ise şöyledir:

“Mevlânâ Hızır bin Muhammed el-Ayıntabî
Mevlânâ-yı mezbûr şehzâdegân-ı civânbahtân hazretlerinin hocaları olan Mevlânâ
Nevî Efendi dâ‘îlerinin kadîmî talebesinden olup her vechile mülâzemeti istih-
kakı olduğundan mâ‘adâ Ataullah nâm oğlunun hocası olup mezîd-i inâyet-i
hüsrevâniyeye lâayık olmağın mülâzemeti kabûl buyurulmak ricâ itdüğü pâye-i
serîr-i â‘lâya arz olundukda mezîd-i inâyet-i aliyyeden sadaka buyuruldu.”³⁶

Mevlânâ Hızır’ın mülâzım kaydında Hızır’ın babasının Muhammed ismini taşıdığı, Ayıntablı olduğu, şehzade hocası Mevlana Nev’î Efendi’nin³⁷ eski talebelerinden olduğu, ayrıca Nev’î Efendi’nin oğlu Ataullah’ın da hocalığını yaptığı belirtilmektedir. Hocası Nevî Efendi’nin kadıaskerliğe başvurusu ve talebi ile Hızır’ın mülâzımlığa kabulü gerçekleşmiştir.

b. Kadı, Müderris ve Müftülerin Meslekte İzini Sürme: Atama Ruznamçeleri

Mülâzım ruznamçesinde ilmiye mensubunun silke giriş kaydını bulduktan sonra araştırmamıza ikinci aşamada atama ruznamçeleri ile devam etmeliyiz. Mülâzım olan bir kadı ya da müderris adayı, ilgili kadıaskerlikten görev isteyerek bekleme aşamasına geçerdi. Kendisi için uygun bir görev boşaldığında da bir görev atanmak üzere padişaha arz edilir, ataması yapılır ve yapılan her atama kadıasker ruznamçesine kaydedilirdi.

Mülâzım ruznâmçelerine kaydedilerek ilmiyyeye giren mülâzımların atama kayıtları ruznâmçe defterlerinde bulunmaktadır. Bu kayıtlarda kimden, hangi yolla mülâzım olduğu ve mülâzemet süresi genellikle zikredilmektedir. Zekeriya Efendi’nin atama defterine göre 29 Cemâziyelahr 997’de (15 Mayıs 1589) Kefe’deki Kadı Kemal Medresesi’ne, Anadolu kadıaskerliğinden emekli olan Molla Ahmed Efendi’nin Mısır teşrifinden mülâzım olan Mevlânâ Abdurrahman

“Mahrûse-i Kefe’de vâki Kadı Kemal medresesi mahlûle olup hâlâ mahmiyye-i Mısır kadısı olup Anadolu kadıaskerliğinden müteka‘id olan fahrü’l-ulemâ Molla Ahmed Efendi dâ‘îlerinin mahrûse-i Mısır teşrifinden mülâzım olan Mevlânâ Abdurrahman dâ‘îleri tâlib olup mahal olmağın yevmi 20 akçe ile inâyet

³⁶ *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden*, s. 114.

³⁷ Divan şairi, âlim ve şehzade hocası Nev’î Efendi için bkz. Nejat Sefercioğlu, “Nev’î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIII, s. 52-54.

buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i ma'dalet masîre arz olundukta sadaka buyurulup kaydolundu"³⁸ ifadeleri ile atanmıştır.

Abdurrahman'ın mülâzemeti yukarıda mülâzım ruzmançesi kısmında belirtildiği üzere 996 Muharrem (Aralık 1587) ayına aitti. Abdurrahman'ın on yedi ay süren mülâzemet süresi sonunda istihdam edildiği iki defter grubu üzerinden belirlenebilmektedir. Bir başka örnek 14 Şaban 997'de (28 Haziran 1589) Edirne'deki Ahmed Bey Medresesi'ne fiilen Ayasofya müderrisi olan Mevlânâ Seyfullah Efendi'nin îadesinden mülâzım olup iki yıldan fazla mülâzemeti olan Mevlânâ Muslihiddin'in tayin edilmesidir.³⁹ Mülâzım ruzmançesine göre Seyfullah Efendi 20 akçe terakkî alarak muîdi Muslihiddin'i 15 Şaban 995'de (21 Temmuz 1587) mülâzım vermiştir.⁴⁰ Selh-i Receb 997'de (14 Haziran 1589) Mürted Adası kazâsına, Kudüs Kadısı iken vefat eden Mevlânâ Seydî Efendi'nin vefatı üzerine mülâzım olup yaklaşık iki yıl mülâzemeti olan Mevlânâ Sıyamî atanmıştır.⁴¹ Mülâzım ruzmançesinde 995 Şevval'inde (Eylül-Ekim 1587) Seydî Efendi'nin talebesi için Haseki Sultan Medresesi Müderrisi Mevlânâ Kemaleddin Efendi'nin mümeyyiz tayin edildiği ve dokuz öğrencisinin tespit edilerek mülâzım oldukları belirlenmiştir. Bolulu Mevlânâ Sıyamî bu öğrenciler arasında sekizincisi olup mülâzım olduktan 21 ay sonra görev elde etmiştir.⁴² İlgili örnekler mülâzımların ilk görev yerlerini ve araştırmacının biyografi hazırlarken takip etmesi gereken yolu göstermesi bakımından önemlidir.

Atama ruzmançelerinin incelenmesiyle kadiasker yetki alanındaki medreselere ve kazalara yapılan müderris ve kadı atamalarına ulaşmak mümkündür. Kasaba kadılarının kendi içerisindeki mertebeleri, meslekte ilerleyiş biçimleri, göreve atanma ve ayrılma biçim ve nedenleri, görevsizlik süreleri (infisal); mollaların altında kalan müderrislerin göreve atanma ve ayrılma biçimleri, görevsizlik süreleri gibi kariyerleriyle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Atama ruzmançelerindeki kayıtlar, şekil bakımından birbirine benzemektedir. Öncelikle görevli kadı ya da müderrisin akçe esaslı mertebesi, görev yeri, görevden ayrılma nedeni belirtildikten sonra yerine atanacak kişinin bir önceki görevden hangi dereceyle ayrıldığı, ne kadar süre görevsiz kaldığı, ismi ve yeni atama derecesi zikredilip en sona da arz olunduğuna dair

38 Meşihat Arşivi (MA), Rumeli Kadiaskerliği Ruznamçeleri (RKR), 182/5, s. 85.

39 MA, RKR, 182/5, s. 89.

40 Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), RKR, 5193/3, vr. 5^a.

41 MA, RKR, 182/5, s. 13.

42 NOK, RKR, 5193/3, vr. 16^a.

kalıplaşmış kısım eklenerek kayıt sonlanır. Bu türden bilgileri tespit edebildiğimiz Timok kazasına atanan Mevlana Mehmed'in kaydı aşağıdaki gibidir:

“Yevmî kırk beş akçe ile Timok kadısı olan Mevlânâ Alaeddin kazâ-i mezbûru bî-berât mutasarıf olub kanûn-ı hümayûn üzere ref olunmak lâzım olmağın yerine yevmî otuz akçe ile kazâ-i İzenbol'dan munfasıl olub bir yıl zamân-ı infisâli olan Mevlânâ Mehmed dâ'ileri tâlib ve kazâ-i mezbûra tâlib olanlar rızâ virmeğın yevmî otuz beş akçe ile tâlib olub istidâ-i inâyet-i aliyye-i hüsrevâniye itdügü pâye-i serîr-i âlem-masîre arz olundukda sadaka buyuruldu.”⁴³

Mevlana Mehmed Timok kazasına mevcut kadısı Alaeddin'in kazayı beratsız bir şekilde tasarruf ettiğİ için görevden alınması üzerine atanabilmiştir. Bir önceki görev yeri İzenbol olan Mevlana Mehmed bir yıldır infisal dönemindeydi yani ilmiyede fiili bir görevi yoktur. Kayıta Mehmed'in göreve talib olduğı ve diğeri talib olanların da rıza verdiğı için atandığı bilgisi dikkat çekicidir.

Atama ruznamçelerinde müderris atamaları da bulunmaktadır. Bir müderris atama örneğı aşağıda verilmiştir:

“Medrese-i Yıldırım Han fî Tırnovi

Yevmî otuz akçe ile Tırnovi'de Yıldırım Han Medresesi'nde müderris iken bî-berât olmak üzere cemiyet idüb Mevlânâ Mehmed ders dimez deyü elinden alınub âhar dâ'ilerine tevcih olunmuş iken dokuz ay zamân-ı infisâl ile gelüb berâtın ihrâc idüb ve cemiyet idüb ders fevt itmedüğü muhakkaktır deyü Tırnovi kadısı Şemseddin dâ'ileri ve Sahra kadısı Muslihiddin dâ'ileri arz idüb zulm olduğı muhakkak olmağın yine medresesine yevmî kırk akçe ile tâlib olub inâyet ricâ itmeğın ve yevmî kırk akçe ile medrese-i mezbûrede müderris olan Enveri dâ'ilerine dahî misliyle Niğbolu'da Kadî İvaz Medresesi halle dâhil olmak sebebiyle tevcih olunmak bâbında inâyet-i aliyye-i hüsrevâniye ricâ itdügü pâye-i serîr-i a'lâya arz olundukda sadaka buyuruldu.”⁴⁴

Tırnovi'deki Yıldırım Han medresesi atama kaydında, Yıldırım Han, medresenin eski müderrisi Mehmed, Tırnovi kadısı Şemseddin, Sahra kadısı Muslihiddin, Kadî İvaz ve medresenin mevcut müderrisi Enveri olmak üzere çok sayıda bireyden söz edilmektedir. Yıldırım Han ve Kadî İvaz birer vâkıfdır. Mevlana Mehmed ders yapmadığı için medresesi elinden alınmış bir müderris iken Tırnovi kadısı Şemseddin ve Sahra kadısının arzları ile görevine tekrar atanmayı başaran

43 *Kadıasker Atama Ruznamçelerinden Çivizâde Mehmed Efendi Ruznamçesi*, haz. Yasemin Beyazıt (Ankara: TTK Yayınları, 2018), s. 42-43.

44 *Kadıasker Atama Ruznamçelerinden*, s. 135.

bir görevlidir. Medresenin mevcut müderrisi Enveri ise görevine sabık müderrisin atanması ile Niğbolu'daki Kadı İvaz medresesine atanan bir müderristir. Sahra ve Tırnovi kadıları ise görevden alınan Mehmed ile bir şekilde ilişkilidir. Görüldüğü üzere atama defterleri detaylı bir şekilde analiz edildiğinde kişiler ve ilişki ağları ile ilgili önemli bilgiler sunabilecektir.

Atama ruznamçeleri içerisinde sıradan atama, azil kayıtlarına göre daha çok bilgi bulunduran ve ilmiye mensuplarının atama, azil sebeplerini daha iyi anlamlandırmamıza yardımcı olacak kayıtlar da mevcuttur. Örneğin Çorlu Kadısı Muslihiddin'in azli ve yerine bir önceki görev yeri 80 akçe ile Kızılağaç kazası olan Mahmud'un atanmasına dair bir ruznamçe kaydı, Çorlu kadısının görevinden azledilme sebepleriyle alakalı mühim bilgiler sunmaktadır. Kadı hakkında kaza halkının mahzar adı verilen toplu dilekçesi kadiaskerliğe ulaşınca kadiaskerlik de durumu padişaha arz etmiş ve Çorlu kadısının azli gerçekleştirmiştir. Mahzarda kadının cahil, zulmedici ve tamahkar olduğu; hukuka uygun kararlar vermediği, mahkemede taraflardan rüşvet aldığı, namaz kılmadığı, halk arasında yalancılığıyla tanındığı, avarız vergisini alması gerekenden fazla tahsil edip zimmetine geçirdiği ve halkın yiyecek ve otlaklarına musallat olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kasabada Sahn payesi ile görev yapan müderris Abdurrahman da halkın şikâyet gerekçelerini doğrulamıştır. Kayıta belirtilen bu bilgiler Çorlu Kadısı Muslihiddin'i daha iyi tanımamızı sağladığı gibi tersten okumayla ideal kadının nasıl olması gerektiğine ilişkin bilgiler de sunmaktadır. Buna benzer detay bilgiler veren ruznamçe kayıtları biyografik çalışmalarda bir kadının, müderrisin izini sürmek için vazgeçilmez bilgiler sunarken, topluca ele alındıklarında Osmanlı İlmiye mesleğinin istihdamı ve prosopografik araştırmalar için önemli bulgulara ulaşılmasına imkân vermektedir.

Ruznâmçe defterleriyle ilgili birtakım sınırlılıklar da mevcuttur. Defter serisinin XVI. yüzyıl ortalarından itibaren başlaması bunların başlıcasıdır. Mülâzım ruznamçeleri XVI. yüzyıl ortalarında başlarken, atama ruznamçeleri ise 1580'lerden itibaren arşivlerimizde mevcuttur. Defterlerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren başlaması önceki dönemlere ait ciddi bir boşluk doğurmaktadır. Topkapı Sarayı arşivinde tespit edilen XVI. yüzyıl başlarına kadar giden defterler ruznamçe defterlerinin öncülerini kabul edilmelidir.⁴⁵ XVI. yüzyılın ikinci yarısı için eksik defterlerin çok sayıda olması da önemli bir sınırlılıktır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda defterlerin daha az eksikle günümüze gelebildiği tespit edilmektedir. Bu durum biyografi çalışmaları için bilgi üretimini zorlaştırmaktadır.

45 XVI. *Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, haz. Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl (Ankara: TÜBA Yayınları, 2018), s. 21-57, 87-98, 119-202.

Atama ruznâmçelerinin biyografik çalışmalara kaynaklık etme noktasında taşıdıkları zayıflıklar da mevcuttur. Bunlardan birincisi Osmanlı ulemasına dair tüm kayıtları içerip içermemeleridir. Mülâzım ve cihet ruznâmçeleri içerik bakımından gruplarını tam olarak temsil eder. Yani olması gereken tüm mülâzımlar mülâzım ruznâmçelerinde mevcuttur, yine cihet tasarruf edenler de cihet ruznâmçelerinde tam anlamıyla temsil edilirler. Atama ruznâmçelerinde ise durum böyle değildir. Bunun sebebi atama görevinin şeyhülislamlık ve kadıaskerlik arasında pay edilmesidir. Bu defterlerde yüksek dereceli ulemânın atamaları bulunmaz, kasaba kadılarının ve Hâric medreselerinin altında kalan medreselerde görevli müderrislerin atamaları vardır. Bu kişilerin atamalarını takip etmek için rüus defterlerine, tarik defterlerine, Tahvil Kalemi defterlerine müracaat etmek gereklidir. Tarik defterlerinin de en erken XVIII. yüzyıldan günümüze ulaşabilmesi de biyografi çalışmaları için önemli bir sınırlılıktır.⁴⁶

Ruznamçe defterlerine kasaba kadıları ve müderrisler de kaydedilirken büyük oranda sadece isimleri zikredilerek yazılmıştır. Aile isimlerine ve baba isimlerine bilinen, önde gelen ailelerden değilse genellikle yer verilmemiştir. Osmanlı döneminde özellikle İslam kültüründe yaygın isimlerin büyük oranda tercih edildiği de bir gerçektir. Bu kişilerin isimleri irdelendiğinde Muhyiddin, Muslihiddin, Mehmet, Mustafa, Ahmet, Hasan gibi isimlerin sıkça tercih edildiği görülür. Bu sebeple seçilen kişi ya da kişiler üzerinden yapılacak araştırmalar konusunda bu defterler elverişli değildir. Levent Kuru hazırladığı doktora tezinde, kaza teşkilatında mevleviyet altındaki kazalara yapılan atama kayıtlarını içeren kadıasker ruznamçelerinde bir kadının meslekî kariyerini takip edebilmek için iki verinin çok önemli olduğunu, bunlardan birincisinin kadıların kazalara atanma ve ayrılma tarihleri, ikincisinin ise infisâl süreleri olduğunu belirtmektedir. Bu verilerin eksik olmaması durumunda ise bir kadının, silke ilk girişinden ayrıldığı tarihe kadar meslek yolu içerisinde takip edilebileceğini, böyle bir çalışma için öncelikle o kişiye ait en geç tarihli atama kaydından başlamak ve en erken tarihli olan kayıtlarına doğru inmek gerektiğini, ruznamçelerin eksik olmasının ise bu işlemi zorlaştıracığını belirtmektedir. Ayrıca, gerek XVI. ve XVII. yüzyılda, gerekse XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli kadıaskerliğine bağlı kadıların atama kayıtlarının, kadıları birbirinden ayırt etmemizi sağlayacak baba adı veya memleket gibi tanımlayıcı bilgiler içermemesinden dolayı zorlukla karşılaşıldığını, eğer kadı bir

46 Arzu Güldöşüren, “Osmanlı Uleması ve İlmiye Teşkilatı İçin Önemli Bir Kaynak: Tarik Defterleri”, *Din ve Hayat*, XXXIV (2018), s. 126; Levent Kuru, *Osmanlı İlmiyye Tevcihâtı 1693-1725* (İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 2020), s. 23-24.

ulema ailesine mensup ise bu durumun kayıtlarda belirtilmiş olabileceğini, ancak belirtilmeyen örneklerin de bulunduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷

c. Cihet Ehlinin İzinde: Cihet Ruznamçeleri

Kadiaskerlerin cihet ve tevliyet tevcih etme görevlerinin ürünü olan cihet ruznamçeleri de⁴⁸ biyografi çalışmaları açısından önemli bilgiler sunabilmektedir. XVI. yüzyıla ait iki cihet ruznamçesi Hurûfât Defterleri kataloğu içerisinde tespit edilmiş olup defterlerin birisi 995 (1586-1587), diğeri 999-1000⁴⁹ (1590-1591/1591-1592) tarihliidir. Bu defterler de atama ruznamçeleri gibi Anadolu ve Rume-
li olmak üzere iki grup halinde tutulmuştur. Arşivde çok az sayıda örneği olması nedeniyle defter tutma biçiminin tam olarak nasıl gelişim ve değişim gösterdiği tespit edilemese de muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarında yoğunluktan ya da daha kolay kaydedebilme belki de aranan bilgiye daha kolay ulaşma açısından kazalara ayrılarak tutulmaya başlanmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren tutulan bu defterler alfabetik biçimde kaza esaslı tutulduğu için *hurûfât* olarak isimlendirilmiştir.

XVI. yüzyıldan günümüze gelebilen iki örnek defterde kaza ayrımı yapılmaksızın aynı atama ruznamçelerinde olduğu gibi kazalara ait tüm kayıtlar defterin içerisine serpiştirilmiştir. Vakıf kurumlarında görev yapan imam, müezzin, mütevellî, müderris, cüzhân, câbi, ferrâş ve zaviyedâr gibi görevlilerin atama kayıtlarını içeren bu defterler,⁵⁰ özellikle vakıflar ve vakıf kurumlarının tespiti açısından dikkat çekicidirler. Defterler özellikle cihet ehlinin kariyer ve istihdam biçimlerini ortaya koyması açısından da değerlidir. Taşrada kaza merkezinde ya da bir köyde var olan vakıf kurumlarında görevli imam, hatib, türbedâr, tekkenişin ve ferraş gibi görevlilerin kimler olduğu, bu kişilerin atamalarının hangi naib ya da kadı tarafından kazaskerliğe arzedildiği gibi sorular bu defterler üzerinden

47 Levent Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi” (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016, s. 168-173.

48 Fatih Sultan Mehmed, *Kanûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 13; Tevkîi Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanûnnâmeleri”, *Millî Tettebbular Mecmuası*, I/3 (1331), s. 540.

49 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Hurûfât Defterleri*, Nr.1197, 1223.

50 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtlar Arşivinde iki yüz altı adet bulunan hurûfât defterleri, atık ve cedid olmak üzere iki seri halinde olup atık kayıtlar H. 1086-1103 (1675-1676/1691-1692), cedidler ise H. 1102-1258 (1690-1691/1840-1841) tarihleri arasındaki cihet tevcihlerini içermektedir. Mustafa Alkan, “Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği”, XV. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. IV (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), s. 825-826.

incelenebilmektedir. Taşrada görev yapan bir müderris, imam, tekkenişin, kadı ya da naib üzerinde çalışma yaparken bu kaynak grubu asla ihmal edilmemelidir. Denizli Dediği Tekkesi hakkında yapılan bir çalışmada tekkenin tarihinin ortaya konulması noktasında Hurufat defterlerindeki tekkenişin atama kayıtları aydınlatıcı olmuştur.⁵¹ Ayrıca genellikle önemli aileler ya da ayanlar tarafından vakıf kurumlarının kurulması, vakıf eserlerinin de yaptırılmış olması cihet ruzmançeleri/hurufat defterlerinin verilerini önemli kılmaktadır. Özellikle taşrada ayanlar ya da ayan aileleri ile ilgili yapılacak çalışmalarda bu defterler diğer arşiv evrakını tamamlayıcı kıymetli bilgiler sunabilmektedir.

“Mahmiyye-i Üsküb’de merhûm Hasan Ağa ruhiçün vakf edüb merhûm Yahya Paşa câmiinde tilâvet olunan eczâ-i şerife yevmî iki akçe ile Muslihiddin mahal olmağın kadısı Mevlânâ Halil arz ettikde sadaka buyuruldu”.⁵²

Cihet ruzmançesinde bulunan yukarıdaki kayıt sayesinde, Üsküb’te yaşamış Hasan Ağa ve Yahya Paşa’dan haberdar olmamızın yanı sıra kadı Mevlana Halil ile cüz okuru Muslihiddin isimli kişilerle ilgili bilgi sahibi olmaktadır. Bir cihet ruzmançesi kaydı bize bu insanların dünyasına giriş için kapı aralamaktadır. Bir diğer cihet ruzmançesi kaydında

“Selanik’de Vardar Kapusu kurbunda Şeyh Mesûd zâviyesinde bi’l-fiil zâviye-nişin olan Abdurrahman Halife’nin azlin icâb ider hâli yoğken Süleyman ve Osmân nâm kimesne hilâf-ı şart-ı vâkıf inhâyla tasarrufuna mâni’ olub husûs-ı mezbûr içün vârid olan emr-i humâyûna imtisâlen teftiş olunub Abdurrahman’ın hakkı olduğu cemm-i gafir ihbârıyla mukarrer olmağın yine mezbûr Abdurrahman üzerimizde mukarrer kılınmak bâbında inâyet ricâsına kâdısı arz eyledikde sadaka buyuruldu” ifadesi yer almaktadır.⁵³

Bu kayıta Selanik’te Şeyh Mesud zaviyesinin yer aldığı Vardar kapısı olarak anılan bir mevkinin varlığı, zaviye-nişin Abdurrahman Halife’nin haksız yere azledildiği, Süleyman ve Osman isimli kişilerin vakfa aykırı bir şekilde Abdurrahman’ın tasarrufuna engel oldukları, yapılan teftiş üzerine görevin tekrar Abdurrahman’a verilerek haksızlığın giderildiği belirtilmektedir. Şeyh Mesud zaviyesini ve zaviyedarlığı için mücadele eden Abdurrahman, Süleyman ve Osman’ı bize tanıtan bu arşiv kaydı hem kurum hem de çevresindeki bireyler açısından nadir ve kıymetlidir.

51 Mustafa Beyazıt, Yasemin Beyazıt, *Denizli Dediği Tekkesi* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2014), s. 50-52.

52 Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, 1223, s. 10.

53 Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, 1223, s. 235.

“Üsküb’de merhûm Gazi İsa Beğ evkafına sâbıkâ mütevellî olub mahmiyye-i mezbûreden munfasıl olan Halil’in muhâsebesi görûlûb kemâl-i istikâmeti zâhir olduğundan ma’ada kâffe-i mürtezika ve âmme-i re’âyâ mezkûreden şükrân üzere olub akreb ve eslah ebna-yı ütekâ-yı vâkıfdan olduğuna kuzât-ı sâlifeden elinde müte’addid arzlar olub hervechle mazhâr-ı avâtuf-ı aliyye-i hüsvânîye olmağla lâayık olmağın mezbûra sadaka buyurulmak ricâsına başdefterdar olub hâlâ ıslâh-ı me’adin ve evkaf-ı Rum-ili teftişine memûr olan Mahmûd arz eyledikde sadaka buyuruldu”.⁵⁴

Cihet ruzmançesindeki bu kayıttan Üsküb’teki Gazi İsa Bey vakfı mütevellisi Halil ve onun görevindeki başarısı ile ilgili önemli bilgiler edinmekteyiz. Halil mütevellilik görevinden ayrıldıktan sonra yapılan muhasebe teftişi sonucu görevindeki başarısı, halkın ve mürtezika sınıfının ondan hoşnutluğunun anlaşılması üzerine göreve yeniden atanması söz konusu olmuştur. Baş defterdar olan ve Rumeli teftişi görevini yerine getiren Mahmud taşıdığı haslet ve özellikleri nedeniyle Halil’in tekrar atanması yönünde arzda bulunmuştur. Bu kayıt mütevellilik görevine yeniden atanan Halil, başdefterdar ve Rumeli müfettişi Mahmud’la ilgili verdiği bilgiler için oldukça önemlidir.

Osmanlı ilmiye mensupları hakkında yapılacak çalışmalar için cihet ruzmançeleri de önemlidir. Özellikle defterlerde atama kayıtlarının sonunda taşrada görev yapan kadıların ve naiblerin isimlerinin geçtiği belirtilmelidir. Kadıasker ruzmançe defterlerinin eksik olduğu yıllar ve şeriye sicili bulunmayan kazalar için görev yapan kadı ya da naibin tespiti bu defterler vasıtasıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla taşrada görev yapan kadı ve naibin izi sürülürken cihet ruzmançelerinin de şeriye sicillerine ilaveten kullanılması araştırmacıya kolaylık sağlayacaktır. Defterdeki bir kaydın sonunda hangi naib ya da kadı tarafından kadıaskerliğe arz olunduğu ya da atama şeyhülislamlığa intikal etmişse şeyhülislamlığın işaretinden kayıtta bahsedilmektedir. Cihet defterlerinden XVI. yüzyıla ait çok az sayıda defter kalmış olması, bu defterlerin Hurûfât adıyla 1690’lardan itibaren günümüze bir seri halinde gelebildiği araştırmacıların dikkatinde olmalıdır.

Sonuç

Son yıllarda Osmanlı ilmiye kurumlarına, Osmanlı âlimlerine, âlimlerin telifatına ve sahip oldukları sosyal ağlara ilgi artmış, bu alanda yapılan araştırmalar nitelik ve nicelik açısından yükselişe geçmiştir. Araştırmaların hem sayısal olarak hem de yöntemsel olarak artış gösterip zenginleşmesinde farklı kaynak gruplarının tanınip bilgi üretiminde müştereken kullanılmaya başlanması etkilidir. Bu

54 Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, 1223, s. 260.

noktaya gelinmesinde şüphesiz kaynak grupları üzerine yapılan tanıtıcı çalışmalar ile kaynakların yeterlik ve sınırlarını tahlil eden araştırmalar yol gösterici olmuştur.

Arşiv kaynakları içerisinde rüüs, ruznamçe, tarik defterleri ve şeriye sicilleri gibi kayıtların kullanılmaya başlanması, ardından yazma eserlerin sağladığı imkânların farkına varılması ile Osmanlı ulemasına dair biyografik ve prosopografik bilgi üretimi zenginleşmektedir. eş-Şekâik-i Numâniye külliyyatının son yıllarda Türkiye Yazma Eserleri tarafından yayımlanması da bu çalışmalara ivme kazandıracaktır. Tüm bu kaynaklar yani hem arşiv belgeleri hem Şakayık külliyyatı hem de yazma eserlerin sunduğu bilgi ve veriler birlikte kullanıldığında Osmanlı âlimlerinin daha nitelikli biyografileri yazılabilecek ve var olan yanlış, eksik bilgiler çapraz kontrollerle daha da azaltılacaktır. Bu makale, teşkilat tarihi araştırmaları ve Osmanlı ilmiye zümresini tanımak için yapılan prosopografik araştırmalarda yaygın olarak kullanılan kadıasker ruznamçelerinin, bazı sınırlılıklarına rağmen Osmanlı ilmiye zümresinin biyografileri için de önemli bir kaynak grubu oluşturduğunu vurgulamaktadır.

Kadıasker ruznamçeleri kullanılırken defter serisinin XVI. yüzyılın ortalarında başladığı, bu dönemin öncesi için arşivlerimizde ruznamçe defterlerinden farklı biçimlerde tutulan erken dönem ilmiye kayıtlarının bulunduğu,⁵⁵ XVI. yüzyılın ikinci yarısında günümüze gelemeyen defterlerin çok sayıda olduğu,⁵⁶ 1669-1706 tarih aralığındaki Rumeli kadıaskerliği defterlerinin Rumeli kadıaskeri Atullah Efendi'nin hanesinde çıkan bir yangından dolayı günümüze ulaşmadığı,⁵⁷ 1729-1731 tarihinden sonra tutulan Anadolu kadıaskerliği ruznamçelerinde müderris atamalarının olmayıp sadece kadı tayinlerinin bulunduğu, Rumeli kadıasker ruznamçelerinde ise İstanbul medreselerinin dışında kalan medreselerin yer almadığı,⁵⁸ defterlerin tutulma biçimleri arasında dönemsel bazı farklılıkların bulunabileceği gibi hususlar araştırmacıların dikkatinde olmalıdır.

55 XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri, s. 21-57, 87-98, 119-202.

56 Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 17-18.

57 Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre", s. 20-21.

58 Ferit Arı, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kadı ve Müderrislerin İstihdamı (1756-1776)" (Doktora Tezi), Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2021, s. 10; Esra Muhacir, "Üsküdar'da Osmanlı Medrese Geleneğinin Gelişimi ve Mihrimah Sultan Müderrisleri: Ulema Biyografi Eserleri ve Ruznamçe Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme (1547-1732)", *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VIII/2 (2022), s. 77.

Biyografi Araştırmalarında Kadıasker Ruznamçelerinin Kullanımı

Öz ■ Osmanlı âlimleri, ilmiye zümresi ve ilmiye teşkilatı hakkında yapılacak çalışmalar için kadıasker ruznamçeleri önemli defter serilerinden birisini oluşturmaktadır. Son yıllarda kadıasker ruznamçeleri üzerine yapılan çalışma sayısı artmış, bu defter grubu çoğunlukla ilmiye zümresini bir grup olarak anlamak amacıyla prosopografik çalışmalarda ya da dönemin ilmiye teşkilat yapısını ortaya koymak için kullanılmıştır. Bu makale kadıasker ruznamçelerinin Osmanlı âlimleriyle ilgili yapılacak biyografik çalışmalar açısından da önemli arşiv kaynakları arasında olup olmadığını öncelikli olarak tartışmaktadır. Kadıasker ruznamçelerinin biyografik çalışmalardaki kullanılabilişliğini XVI. yüzyıl örnekleminde sınamaktadır. Ruznamçe defterlerinin çeşitlerine dikkat çekilerek, biyografik çalışmalarda hangi bilgileri verip vermedikleri, yeterlik ve sınırlılıkları araştırılmaktadır. Kadıasker ruznamçelerinin bazı sınırlılıklarına rağmen Osmanlı ilmiye zümresi mensuplarının biyografileri için önemli bir kaynak grubu oluşturduğu, özellikle ilmiye mesleğine giriş ve kariyer basamakları için diğer arşiv kaynaklarının önemli bir tamamlayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Mülâzım, atama ve cihet ruznamçeleri olmak üzere üç tip olan kadıasker ruznamçelerinin her birinin, biyografik bilgi peşinde koşan araştırmacılar için farklı bilgiler, farklı imkânlar sunabildiği gibi bazı sınırlılıklar da barındırdığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadıaskerlik, Kadıasker Ruznamçe Defterleri, Biyografi Yazımı, Cihet Ruznamçeleri, Mülâzım Ruznamçeleri, Atama Ruznamçeleri.

Bibliyografya**Arşiv Belgeleri**

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri, 5193/3.

Meşihat Arşivi, Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri, 182/5.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, 1223.

Basılı Birincil Kaynaklar

Ali b. Bâli: *el-Ikdu'l-Manzûm fî Zikri Efâzılı'r-Rûm: Ali b. Bâli'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2018.

Amasyalı Akifzâde Abdürrahim: *Kitâbü'l-Mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, çev. Hikmet Özdemir, İstanbul: Türkiye İlmî, İctimai Hizmetler Vakfı Yayınları 1998.

Aşık Çelebi: *Tetimmatü's-Şakâ'iki'n-Nu'mâniyye: Âşık Çelebi'nin Şakâ'ik Zeyli*, çev. Muhammet Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2022.

Fatih Sultan Mehmed: *Kânûnnâme-i Âl-i Osman (Tablil ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2003.

Fındıklılı İsmet Efendi: *Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakki Ehli'l-Hakâik: Fındıklılı İsmet Efendi'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. İsmail Yıldırım, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2021.

- Habîbî Ahmed bin Dervîş: *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye: Habîbî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2021.
- İbrahim b. Ahmed el-Amâsî: *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye: Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, haz. Gökhan Alp, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2021.
- Kadıasker Atama Ruznamçelerinden Çivizâde Mehmed Efendi Ruznamçesi*, haz. Yasemin Beyazıt, Ankara: TTK Yayınları 2018.
- Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzade Mehmed Efendi Defteri*, haz. Yasemin Beyazıt, Ankara: TTK Yayınları 2020.
- Mecdî Mehmed Efendi: *Hadaikuş-Şakaik: Mecdî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, c. I-II, haz. Bilal Apaydın, Fatih Odunkıran, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2022.
- Muhtesibzâde Mehmed Hâkî: *Mecma'u'l-Eşrâf: Hâkî'nin Şakâ'ik Tercümesi*, haz. Mehmet Yunus Yazıcı, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2021.
- Nevîzâde Atâyî: *Hadâiku'l-Hakâik Fi Tekmileti's-Şakâik: Nev'izâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*, c. I-II, haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2017.
- XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri, haz. Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları 2018.
- Şeyhî Mehmed Efendi: *Vekayi'ul-Fuzalâ: Şeyhî'nin Şakaik Zeyli*, c. I-IV, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2018.
- Taşköprülüzâde İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmet Efendi: *eş-Şakâiku'n-Numâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye: Osmanlı Âlimleri*, haz. Muhammed Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2019.
- Uşşakizâde İbrahim Hasib Efendi: *Zeyli-i Şakaik: Uşşakizâde'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Ramazan Ekinci, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2017.

Araştırmalar

- Alan, Ercan: *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2015.
- : "Arşiv Kaynağı Olarak Kadıasker Ruznamçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd., İstanbul: Mahya Yayıncılık 2019, s. 195-207.
- : "Kadıasker Ruznamçelerinin Balkan Tarihi Açısından Önemi", *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 6-8 Ekim 2016, Çanakkale: Bildiriler, c. I, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi 2017, s. 330-337.
- Arı, Ferit: *Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kadı ve Müderrislerin İstihdamı (1756-1776)*, Doktora Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, 2021.
- Arıcı, Mustakim, Mehmet Arıkan: "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı", *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulema Ailesi: Taşköprülüzâdeler ve İsamuddin Ahmed Efendi*, ed. Mustakim Arıcı, Mehmet Arıkan, İstanbul: İlem Yayınları 2020, s. 1-162.

- Atçıl, Abdurrahman: *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, İstanbul: Klasik Yayınları 2017.
- Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu, haz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, İstanbul: İSAM Yayınları 2006.
- Baltacı, Cahid: *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, c. I-II, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2005.
- : "Kadıasker Ruznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, IV/1 (1979), s. 55-100.
- Beyazıt, Mustafa, Yasemin Beyazıt: *Denizli Dediği Tekkesi*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları 2014.
- Beyazıt, Yasemin: "Esaretten Mülazemete Üsküplü Alaeddin", *İmparatorluğun Öteki Yüzleri: Toplumsal Hiyerarşi ve Düzen Karşısında Sıradan Hayatlar*, der. Fırat Yaşa, İstanbul: Koç Üniversitesi Yay. 2020, s. 185-202.
- : *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yayınları 2014.
- : "Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *History Studies*, V (2013), s. 39-69.
- : "Kadıasker Ruznamçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2013, s. 96-112.
- : "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler", *Doğu Batı*, 53 (2010), s. 75-98.
- Ceylan, Nedim: *951-959 (1544-1556) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmesi*, Mezuniyet Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980.
- Çiçek, Kemal: "Özdemiroğlu Osman Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 2007, s. 471-473.
- Emecen, Feridun M.: "'Târih-i Lebîbâ'ya Dair", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXIII (1982), s. 239-243.
- Erünsal, İsmail: "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV/3 (1980), s. 19-31.
- Göyünç Nejat, "Timar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, LX/227 (1996), s. 127-138.
- Güldöşüren, Arzu: "Osmanlı Uleması ve İlmiye Teşkilatı İçin Önemli Bir Kaynak: Tarık Defterleri", *Din ve Hayat*, XXXIV (2018), s. 125-129.
- Gündoğdu, İsmail: "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, VI/2 (2009), s. 701-707.
- Örs, Hüseyin, Uğur Öztürk: "Masumiyeti İspatlamak: Tırhala Kadısı Molla Mehmed Masum'a Görevinin İade Edilmesi İçin Yazılan Ulema Arzuhalleri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, II (2021), s. 773-828.
- İnalcık, Halil: "Kazasker Defterine Göre Kadılık", çev. Bülent Arı, *Adalet Kitabı*, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları 2007, s. 117-137.

- : "The Ruznâmçe Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX (1988), s. 251-275.
- İpşirli, Mehmet: "Osmanlı İlmîyye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X-XI (1983), s. 221-231.
- Kalaycı, Mehmet, Muzaffer Tan: "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LXII (2021), s. 1-90.
- Kuru, Levent: *Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016.
- : *Osmanlı İlmîyye Tevcihatı* (1693-1725), İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları 2020.
- Kütükoğlu, Bekir: "Murad III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, 2020, s. 172-176.
- Memiş, Şerife Eroğlu: "Osmanlı Toplumsal Tarihi Kaynaklarından Hurufat ya da Askeri Ruznamçe Defterleri ve Önemi: Kazâ-i Kudüs-i Şerif Örneği", *Vakıflar Dergisi*, XXXIX, 2013, s. 115-146.
- Muhacir, Esra: "Üsküdar'da Osmanlı Medrese Geleneğinin Gelişimi ve Mihrimah Sultan Müderrisleri: Ulema Biyografi Eserleri ve Ruznamçe Kayıtları Üzerine Bir Değerlendirme (1547-1732)", *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VIII/2 (2022), s. 71-114.
- Onuş, Muhammed Usame: "Bir Osmanlı Âlimi Carullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açı, İstanbul: İlem Kitaplığı-Nobel Yayınları 2016.
- Oral, Ertuğrul: 993-994 (1585-1586) *Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi*, Mezuniyet Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980.
- Sefercioğlu, Nejat: "Nev'i", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIII, 2007, s. 52-54.
- Uzan, Süleyman: 997-998 (1589-1590) *Tarihli Rumeli Kadiaskeri Ruznâmesi*, Mezuniyet Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1980.